

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כב, תשל"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על "מילון עברי שלם"

ערוך וסדור בשיטה חדשה מאת ראובן אלקלעי. כרך א': א—י ;
 כרך ב': כ—ע. "מסדה", רמת גן, 1969—1970. 1220 ע'.

המעלה העיקרית של מילונו החדש של ראובן אלקלעי היא בשפע הרב של מלים, של ביטויים ושל ניבים, המובאים בספר שממדיו מצומצמים יחסית: אין מילון עברי שימושי אחר, היכול להתחרות במילונו של אלקלעי במספר הערכים וערכי-המשנה. סוד הצלחת המחבר ביצירת מועט המחזיק את המרובה נעוץ בכך, שמלים שנגורו זו מזו וכללות יחד בערך אחד, ועל פי הרוב שם-תואר הנגזר משם-עצם מובא ללא הסבר. שיטה זו, שהיא חידוש במילונאות העברית, מקובלת במילונים לועזיים רבים, ונראה שיש לברך על הכנסתה לתחומנו. אבל לא תמיד יש אחדות בשיטה זו, ואסתפק פאן בהבאת דוגמה אחת: בערך "חתול" מובא, בין השאר, ערך-משנה "חתלתול", ואילו הצורה "חתולה" מופיעה רק בסוגריים מיד אחרי המלה "חתול"; לעומת זאת, בערך "פֶּלֶב" אינה נזכרת המלה "פֶּלֶבָה", אך למלה זו הוקדש ערך ראשי מיוחד, שאחד מערכי המשנה שלו הוא "פֶּלֶבֶלֶב". קיימת סכנה רבה, שמי שאינו בקי בשפה העברית (ובמיוחד לאנשים כאלה מיועד מילון שימושי!) יצא נבוך מהעניין.

ריבוי הניבים שבמילון, המוסברים בלשון קצרה וברורה על פי הרוב, יהיה בודאי לעזר רב, ובמיוחד יש לציין את

את המספר הגדול של ניבים השגורים בפני היהודים הספרדיים, שמקומם נפקד על פי הרוב במילונים אחרים, ושל ביטויים שנתחדשו בדורות האחרונים. ייתכן, שהבחירה הייתה סובייקטיבית למדיי, אך אין לצפות ליותר מכך ממילון שימושי, אף אם שואף הוא להיות "שלם", ותואר זה נאה לו. לעומת זאת יש לפקפק, אם מילון הוא הבימה הנאותה כדי להחדיר חידושי לשון של מחברו: למשל, החליט אלקלעי שפ"א רפה בראש מלה (ולמה רק בראש מלה?) תצוין פ' – פלומר הגרש, שהוא סימן הקיצור, משמש אצלו למטרה אחרת. אך לא זה העיקר: המוצא בכתובים מלה המתחילה באות פ רפויה (כמובן, מלה שמקורה לועזי), לא ימצא בה את הגרש אחרי האות ההיא; סימן זה, המופיע במילון, עשוי להטעות אותו.

דעתו האישית של המחבר, שיש לבטל את סימן הקיבוץ אף בפתיב המנוקד ולכתוב תמיד וי"ו שרוקה, לא מן הראוי שתמצא את ביטוי דוקא במילון. הקורא, שאינו בקי ביותר בשפה, עשוי להתבלבל גם בשל חוסר האחידות בפתיב של המלים הפלתי-מנוקדות: מזכותו של המחבר הוא, שלא להסתגל לפללים של הפתיב חסר-הניקוד, שקבעה האקדמיה ללשון העברית, אם אין דעתו נוחה מהם; אך עקיבות ואחידות בתחום זה יש לדרוש ממנו, ואולם חסרה היא במילון זה. אין אני רואה בעין יפה גם את השמטת השוא הנח; בדרך כלל הקפיד כאן אלקלעי בציון השוא הנע ובהשמטת השוא הנח, על פי פללי הקריאה המקובלים אצל הספרדיים; אך נמצאים אי-דיוקים גם בתחום זה; למשל בערך "סילט"

כתוב פעמיים "סחופת", כאילו היה השוא נח, ואילו בערך "סימביוזה" נוקד השוא של הבי"ת כנע. אין דעתי נוחה גם מהשמטת הדגש הקל מן האותיות גד"ת - ואף כאן לא בהקפדה יתרה: למשל ההתפעל של טים נוקד הסימנים, בתי"ו דגושה. דרך נאותה למילון שימושי היא לתת בערך אחד מלים שיסודן האטימולוגי אינו אחיד, אך אינן נבחנות זו מזו בכתיבן ובנטייתן; ואכן מציין אלקלעי במבואו, שנקט דרך זו, ושבי"ן מובניהן השונים של מלים כאלה מודפס סימן מיוחד, המפריד ביניהם. אך דא עקא - שמיד, במלה הראשונה מסוג זה, "אב", הלך בדרך אחרת: ציין שני ערכים שונים, שלראשון הקדים את המספר 1, ולשני את המספר 2.

דברי ההסבר למלים מודפסים חלקם באות גדולה וחלקם באות קטנה יותר, ומסתמא ניתן לצפות, שסוג אחד של אותיות יהיה מיועד לציין את משמעותה של המלה, והסוג השני לתת תיאור של חפצים או של פעולות, שהמלה מצביעה עליהם. אך לא היא, וקשה לפעמים למעיין במילון להבין, מתי השתמשו בסוג אחד, ומתי בסוג שני של אותיות. הושה, למשל, את דברי ההסבר לערך "ביליון", אל דברי ההסבר לערך "מיליון"; או את דברי ההסבר לערך "בילהרציה" אל דברי ההסבר לערך "בילי"י.

ועוד, בערך בילהרציה מוסבר: "סוג של תולעים טפילות ממחלקת העלקות (טרמטודה); מחלת דם בשתן (פתוצאה מחדירת התולעת בצינורות הדם; נתגלה ע"י ד"ר תיאודור Bilharz, רופא גרמני 1825-1862)", ע"כ. לא ברור כאן, מה גילה ד"ר בילהרץ: את המחלה או את סוג התולעים?

אם את המחלה – אם פן היה לו לכתוב "נתגלתה". ואם את סוג התולעים – הרי הפועל "נתגלה" מרוחק ממנו ביותר, וקשה שיתייחס אליו.

ושוב: כשאני למד ש"בילהרציה" היא סוג של תולעים ממחלקת העֵלְקוֹת (טְרַמְטוֹדָה) מתעוררת בי הסקרנות לדעת, "עלֵקוֹת" או טרמטודה אלו מה טיבן, ומחפש אני הלאה במילון: הערך "טרמטודה" איננו, ולכן אין אני יכול לספק את סקרנותי על פי המונח הלועזי; "עֵלְקָה" אני מוצא, ומה אני למד? שהיא תולעת טפילית – ובסופו של דבר אני מסיק, כי בילהרציה היא סוג תולעים ממחלקה של תולעים טפיליות! האם לא פשוט יותר היה לומר, שבילהרציה היא תולעת טפילית? שהרי הפניה למחלקת העלֵקוֹת מוצדקת רק אם בערך "עלֵקָה" מוסבר, מה טיבה של המחלקה הנקראת על שמה. ועוד – אם העלֵקוֹת מקיפות מחלקה שלמה, כיצד יכולה עֵלְקָה להיות רק סוג אחד?

ראוי לשבח המספר הרב של ראשי תיבות שהוברהו במילון; מאידך גיסא, מסופקני אם מוצדק הדבר, שהוכנסו למילון העברי ביטויים ארמיים רבים, שלא התאזרחו בשפתנו כמלים עבריות; על כל פנים מבחר המלים נראה סובֵּקְטִיבִי, הגיקוד מפוקפק במקרים רבים, וגם נראה, שאין שיטתיות רבה בבחירת מקומן של המלים לתוך המילון; למשל, אחרי שהוקדש ערך לתחילית "אֶד־", אין לראות, למה הוכנס ערך מיוחד, באות אל"ף, "אֶדְהָכִי"; ושוב מוסברת משמעות "אֶדְהָכִי" בערך "הָכִי".

חידוש נאה במילון הוא גם מתן "הזהרות" לקוראים, כדי

שיבחינו היטב בין מלים שמשמעותן קרובה, אך אין הן גרדפות, או פדי להרחיק אותם משגיאות נדושות. אך גם כאן לא נוהר המחבר די צורכו בלשונו, ויש הערות מסוג זה, העשויות לבלבל את הקורא במקום לעזור לו. והרי שתי דוגמאות (ההדגשות שלי):

“מְקָצֵב” הוגדר כִּיחַס הזמן וההטעמה בשיר, בנינה ובפעולות אחרות; ומיד אחרי כן: “תן דעתך: מְקָצֵב וְקָצֵב אינם שוים: קָצֵב מקיף את כל יחסי הזמן בשירה ובמוסיקה, כלומר: מְשַׁקֵּל, מְקָצֵב וּמְפַעֵם.”

מקצת פורש כִּיחֶלֶק, מעט, ועם זה הוזהרנו: “מן הראוי להבחין בין ‘מקצת’ חֶלֶק לבין ‘קצת’ מְעַט!” ליקוי אחר הוא, שלפעמים ניתן כמשמעות של מלה מסוימת המובן שהיא מקבלת רק בצירוף מלה אחרת; למשל: לאחר שניתן כמובן ראשי של הפועל גָּרַשׁ ‘הוציא’, מוצאים משמעות אחרת “השליך רפש וטיט”, ולהוכחת זו מביאים את הכתוב “ויגרשו מימיו רפש וטיט”!

ליד המלים שמקורן לועזי ניתנת לפעמים המלה הזרה המשמשת מקור לעברית; אך אין למצוא קנה-מידה להכללתה או לאי-הכללתה של המלה הלועזית, להכללת כל מרפיביה או רק חלק מהם. למשל: למלה “אַמפּליטוּדה” לא נזכר המקור הלאטיני; ליד המלה “בורסה” נזכרת המלה הלאטינית bursa רק כמקור למשמעות של “אַמְתָּח וכדומה”, אך לא למובן של מקום התכנסות למסחר וכדו; ליד המלה “וולונטרי” ניתנו שתי מלים לאטיניות: voluntas ו־voluntarius; וכן לא ברור, למה, למשל, כמקור למלה “טרנספוזיציה” ניתן השם

transpositio ולמלה "טרנספּירציה" הפועל spirare פעמים יש אי-דיוק בשימוש במונחי הדקדוק. למשל, אנו מוצאים, ש"זָהָב" הוא גם שם-תואר, שפירושו 'כצבע הזהב', והוכחה לכך הביטוי "צְמוֹת זָהָב"; לעניות דעתי, אילו היה "זָהָב" שם-תואר, היינו צריכים לומר "צְמוֹת זָהָבוֹת", ולא "צְמוֹת זֶהָב".

דוגמה לחוסר האחידות שבנוסח ההסבר אנו מוצאים, אם אנו משוים את ההסברים לערכים של שמות החודשים בלוח העברי.

השווה ההסברים לערכים: אָב, אָדָר, אֶיִר, אֱלוּל, טֵבֵת, כְּסֵלוֹ, מְרַחֶשֶׁן, נִיסָן, סִינָן.

בסיכום רוצה אני להדגיש, כי למרות מה שמניתי עשוי המילון לשמש מכשיר עזר חשוב בידי הרוצה לקבל מושג ממשמעותן של מלות השפה העברית ולהבין משפטים וניבים רבים שלה.

אם ייבדק מחדש החומר הלשוני העצום הנמצא במילון, אם ינוסחו ערכיו מחדש על פי קריטריונים וקני-מידה ברורים, עשוי הספר להיות למילון ממדרגה ראשונה גם מבחינה בלשונית. וברכתי לידידי המחבר – שלאחר שייצא לאור הכרך השלישי בצורה הנוכחית, ייגש לעריכה מחדש של עבודתו הנאה, ויזכה לראות את מילונו בלבוש חדש – לבוש אשר ישמור על העושר ועל הרענונת שבמהדורה הראשונה, ויתחדר עוד באחידות, בדיוק ובהתעמקות, שיש בהם לתקן את הלקוי ולמלא את החסר.